

ПАПСКА ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА И ПРАКТИЧНА ПОЛИТИКА: КРАЉЕВСТВО КОД ЈУЖНИХ СЛОВЕНА ДО КРАЈА XII ВЕКА*

ИВАНА КОМАТИНА

А п с т р а к т. – У раду се разматра настанак, значење и употреба титуле *rex* у Западној Европи, као и однос духовне власти оличене у римском понтифексу према њеним носиоцима. За време папе Гругура VII, крајем XI века, папска политичка теорија је у непосредном сукобу са идеологијом западног Царства, а јужнословенски владари, српски кнез Михаило и хрватски дукс Димитрије Звонимир управо тада вољом реченог папе постају „слуге Св. Петра“, тј. постају крунисани краљеви. Посебан осврт се прави на положај *краљевској раніа* јужнословенских владара у хришћанској хијерархији владара и његово трајање.

Кључне речи: титула *rex* – краљ, папа Гругур VII, Михаило, Бодин, Димитрије Звонимир, Ђорђе

У старом римском краљевству званична титула врховног господара гласила је *rex*, и тај наслов носило је свих седам краљева, од легендарног Ро-мула до Тарквинија II Охолог. Међутим, како је у римској политичкој и самим тим у латинској језичкој традицији наслов *rex* био прокажен због зле успомене на последње римске *краљеве* (*reges*) и њихову никада заборављену тиранију, почео је да се користи само за означавање страних владара.¹

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): љолићички, љривредни, друшћивени и љравни љроцеси* (ев. бр. 177029).

1 Н. Wolfram, *Intitulatio I. Lateinische Königs- und Früstentitel bis zum Ende des 8. Jahrhunderts*, Graz – Wien – Köln 1967, 32–38. У једном тренутку с краја III и почетком IV века поново је у употреби у Римском царству, с тим што више није означавала римске владаре, локалне господаре, као до тада, већ суседе, односно непријатеље.

Након освајања Западне Европе од стране германских скупина њихови владари су у латинској изворној грађи посведочени са титулом *rex*. Пошто су у то време германски владари Латинске Европе користили ову латинску титулу, грчки писци и византијски двор једноставно су је преузели и у њеном грчком облику $\rho\eta\zeta$ користили за те германске владаре.² Постоји индиција да су Франци још у доба Меровинга своје владаре називали *koning*, док је у англосаксонској изворној грађи VII века забележена употреба термина *cyning (king)*, што одговара латинском термину *rex*, тј. краљ.³ Од времена династије Каролинга, будући да њени представници нису имали никакав легитимитет, јер су били узурпатори, право на краљевску круну и наслов *rex*, признат им је с друге стране – од римског понтифекса.⁴ Владари каролиншке династије били су миропомазани и крунисани владари, а главну улогу у том чину преузео је папа, односно неки од његових прелата. На тај начин франачки владари постали су први крунисани западни владари, чиме су као и византијски цареви власт примали из руку највише духовне власти. Недуго потом, Каролинзи, односно Карло Велики, обновили су 800. г. Римско царство на Западу и вратили у живот стару римску царску титулу у њеном оригиналном, латинском облику – *imperator caesar augustus*.⁵ Након Верденског уговора из 843. г. и поделе огромног Каролиншког царства на три дела, титула *imperator* остаје сплетом историјских околности у источним, немачким деловима Царства, те се Отон I, који је носио титулу, „*rex Francorum et Longobardorum*“, „*rex Francorum et Italicorum*“, након што га је папа крунисао 962, титулише као *imperator Romanorum*.⁶ Његови каснији наследници односно претенденти на царски престо носили су титулу *rex Romanorum (rex Romanus)* или *Romanorum rex*. Та титула је изазвала велику буру у односима папе

2 Н. Wolfram, *Intitulatio*, 40–42.

3 Н. Wolfram, *Intitulatio*, 39, 108–116.

4 Н. Wolfram, *Intitulatio*, 206–213; *Lexikon des Mittelalters*, ed. J. B. Metzler, Stuttgart - Weimar 1999, V, 1298–1304.

5 Византијски двор је оспорио франачком владару Карлу Великом (768–814) право на ову титулу, тј. на њен грчки еквивалент – βασιλεὺς, који су користили византијски цареви, сматрајући се јединим истинским римским царевима. Касније су из политичких разлога Карлу признали овај наслов, додуше ограничен на Франке, 812. г., али су и такво ограничено признање касније ускратили његовим наследницима, ословљавајући их и даље просто са $\rho\eta\zeta$. И Каролинзи су са своје стране узвратили подсећањем да грчко βασιλεὺς заправо и није царска титула и да не одговара латинском и старом римском царском наслову *imperator caesar augustus*, него од те нижој – титули *rex*. О томе најбоље сведочи писмо Лудовика II (850–875), праука Карла Великог, византијском цару Василију I (867–886), у коме он детаљно образлаже зашто грчки појам βασιλεὺς није одговарајући наслов за носиоца највише световне власти и Божјег намесника на земљи, *Chronicon Salernitanum*, ed. G. H. Pertz, MGH, SS III, Hannoverae 1839, 521–524.

6 MGH DD I, ed. Th. Sickel, Hannoverae 1879–1884, 218–221, 288–289, 308–311, 315–316, 335–338, 432–433.

и краља и папа је покушавао да је оспори у XI веку, мада је и даље, повремено, била у употреби и титула „*rex Francorum et Longobardorum*“.⁷

★ ★ ★

У византијским изворима VI–VII века владари и вође различитих словенских група називају се различитим титулама. За Даврентија, Ардагаста, Пирагаста византијски писци VI и VII века бележе да су били на челу словенских скупина, да су имали своју земљу, ратнике и права, те је њихов положај заправо био најсличнији оном који у Византијском царству тог времена имају архонти.⁸ Теофилакт Симоката за једног од словенских старешина, Мусокија, употребљава израз „такозвани краљ“, док Псеудо-Маврикије пак у свом *Сѣрайеѣikonу* истиче „да код Словена има много краљева“, при чему се у грчком тексту користи реч *ρῆξ*, грчка варијанта латинског *rex*, док је моћ тих „краљева“ почивала искључиво на праву старешине да заповеда војском, односно одређеном словенском скупином.⁹ Исти израз се користи за вође словенских племена и у *Чудима Димитрија Солунског* крајем VII века.¹⁰ С друге стране, у *Теофановој хронографији* и *Крајској историји* патријарха Нићифора с почетка IX века, као и у сигилографском материјалу, за поглаваре словенских племена користи се појам *архонѣ* (ἄρχων),¹¹ који користи и Константин Порфирогенит.¹²

7 Не може се са сигурношћу тврдити да су Отон II и Отон III користили титулу *rex Romanorum*, cf. *MGH DD* (O. II, O. III) 14, 148–149, 502–503, док је потврђена у актима Хенрика II, Конрада II, Хенрика III и Хенрика IV, *MGH DD* (H. II) 201, 667; (K. II) 62; (H. III) 41, 51, 69, 96; (H. IV) 63, 122, 166. Титула *rex Francorum et Langobardorum* среће се осим уз Отона I, *MGH DD* (O. I) 218 и код Отона III и Хенрика II, *MGH DD* (O. III) 451, 453; (H. II) 87, 95–99, 106, 108, 119. О употреби титуле *rex Romanorum* (*rex Romanus*) cf. H. Wolfram, *Intitulatio* II, 19 sq; *Lexikon des Mittelalters* VII, 776–778.

8 *ВИИИЈ* I, 92, 108, 113–115; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011, 14–18.

9 *Mauricii Strategicon*, edd. G. T. Dennis, E. Gamillscheg, *CFHB* 17, Wien 1981, 380; *Theophylacti Simocattae Historiae*, ed. C. de Boor, P. Wirth, *Stuttgartiae* 1972, 236; *ВИИИЈ* I, 114, 138; *Лексикон српског средњег века*, ур. Р. Михаљчић, С. Ђирковић, Београд 1997, 321 (С. Ђирковић); М. Благојевић, *Српска државност*, 16–18. Вид. и А. Соловјев, *Појам државе у средњовековној Србији*, *Годишњица Николе Чупића* 42 (1933) 64–66.

10 P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius. I. Le texte*, Paris 1979, 208–221; *ВИИИЈ* I, 198–211.

11 *Theophanis Chronographia*, ed. C. de Boor, Leipzig 1883, 365–366, 436, 473, 491; *Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Breviarium Historicum*, ed. C. Mango, *CFHB* 13, Washington 1990, 162; *ВИИИЈ* I, 232, 235–236, 242; *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, I, edd. N. Oikonomides, J. Nesbitt, Washington 1991, 85, № 21.2; W. Seibt, *Siegel als Quelle für Slawenarchonten in Griechenland*, *Studies in Byzantine Sigilography* 6 (1999) 28.

12 Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, *CFHB* I, Washington 1967, cc. 29–36 passim; *Constantini Porphyrogeniti imperatoris De ceremoniis aulae Byzantinae*, ed. J. J. Reiske, Bonnae 1829, 691; *ВИИИЈ* II, passim.

У латинској изворној грађи из раног средњег века, тј. из периода VII–X века, словенски владари се такође титулишу на различите начине, терминима *rex*, *dux*, *princeps*, *comes*. Тако је Само, владар великог савеза Словена у средњем Подунављу у првој половини VII века – *rex*, а Дерван, вођа западних Срба који му се 632. године потчинио је *dux*;¹³ владари Карантанаца у периоду VIII–IX века су *duces*;¹⁴ владари полапских словенских племена крајем VIII и током IX века су некад *principes* и *primores*, некад *duces*, некад *reges*;¹⁵ чешки владари у IX и X веку су најчешће *duces*, али и *principes*, па чак и *reges*;¹⁶ моравски у исто време *comites*, *duces*, *principes* и *reges*;¹⁷ панонски је најчешће *comes*;¹⁸ хрватски владар се у IX и X веку у латинским изворима назива и *dux* и *comes* и *princeps* и *rex*;¹⁹ док српског

13 „...Samonem regem Sclavinorum“, „Dervanus dux gente Surbiorum“, *Fredegarii et aliorum chronica. Vitae Sanctorum*, ed. B. Krusch, MGH SS rer. Merov. II, Hannoverae 1888, 144–145, 154–155.

14 *De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus*, ed. D. W. Wattenbach, MGH SS XI, Hannoverae 1854, 7–11.

15 „Abotriti, quorum princeps fuit Witzan“, „Witzin Abodritorum rex“, „Miliduoch Sclavorum dux“, „Thrasco dux Abotritorum“, „Sclaomir, Abodritorum rex“, „Ceadragus, Abodritorum princeps“, „Milegastus et Cealadragus... filii Liubi regis Wiltzorom... populus Wiltzorom... Milegastum... regem sibi constituit“, „Ceadragum ducem“, „Tunglo, unus de Soraborum primoribus“, *Annales Laurissenses et Einhardi*, ed. G. H. Pertz, MGH SS I, Hannoverae 1819, 174, 180–181, 193, 196, 205, 208, 210, 214; „Abodritos... rege eorum Gotzomuizli“, *Annales Fuldenses*, MGH SS I, 364; „Sorabos qui Colodici vocantur... regeque ipsorum Cimusclo“, *Annales Bertiniani*, MGH SS I, 436.

16 „in terram Sclavorum qui vocantur Beheimi, ...ducem eorum Bechonem (Lechonem) occidit“, *Annales Laurissenses et Einhardi*, 192–193; „14 ex ducibus Boemanorum“, „contra Behemos, qui duces quinque...“, „omnes duces Boemaniorum“, „gentis Behemitarum duces“, *Annales Fuldenses*, 364, 384, 411, 413; „Boemorum princeps Bolizlav“, *Continuator Reginonis*, MGH SS I, 620; „Bolizlavum regem Boemiorum“, *Widukindi res gestae Saxonicae*, ed. D. G. Waitz, MGH SS III, Hannoverae 1839, 452, 464; „rege Bulizlao“, *Richeri historiarum libri IIII*, MGH SS III, 611; „Boemiorum ducem Ventizlavum“, „Bolizlavum ducem Boemiorum“, *Thietmari chronicon*, MGH SS III, 744, 769.

17 „Moimaro duce Maravorum“, *De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, 11; „in Sclavos Marahenses contra Rastizen, ducem eorum“, „Rastizen, Maravorum Sclavorum ducem“, „Zuentibaldo, duce Maravorum gentis“, „Zuentibaldus, dux Maravorum“, „Zuentibaldus, dux Maravorum“, *Annales Fuldenses*, 369, 374, 399–400, 410; „Resticio Winidorum regulo“, *Annales Bertiniani*, 455, 490; „Marahensium... eorum principe nomine Rastiz“, „Zvendibolch Marahensium Sclavorum regi“, „Zvendibolch rex Marahensium Sclavorum“, *Reginonis chronicon*, MGH SS I, 570, 601, 606; „Sfentopolcho glorioso comiti“, „Zventopolco regi Sclavorum“, *Registrum Johannis VIII papae*, ed. E. Caspar, MGH Epp. VII, Epistolae Karolini aevi V, Berolini 1928, 222, 355.

18 „Gozili comiti“, *Fragmenta registri Johannis VIII papae*, ed. E. Caspar, MGH Epp. VII, 282–283.

19 „Tirpimir, dux Chroatorum“, „Domagoi videlicet ducem Sclavorum“, „Sedesclauo, glorioso comiti Sclavorum“, „principis vestris Branimir“, „Barnimero, glorioso comiti“, „Muncimiro... Croatorum dux“, „Tamisclao, regi Crouatorum“, „Croatorum principe“, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, edd. M. Kostrenčić, J. Stipišić, M. Šamšalović, Zagreb 1967 (= CD I), 4, 10, 12–13, 18, 23, 34, 37; Tripemirus rex Sclavorum, L. Katić, *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*, Bogoslovska smotra 20/4 (1933) 410; (D)irzisclav dvce(m) magnv(m), на натпису, F. Radić, *Spomenik velikog župana Držislava i župana Svetoslava*,

владара Мутимира папа Јован VIII у писму из 873. година назива *dux*, а старешина Срба Захумљана – Михаило се помиње и као *dux* и као *rex*.²⁰

Сами пак Словени користили су за своје владаре титулу *кнез* (старословенски облик *кѣнаѡь*, *кѣнаѡзь*), која је потицала од германске титуле *kuning*, *koning* и имала исто значење племенског вође. Та титула користи се за владаре словенских племена у најстаријим словенским књижевним текстовима – оним које су саставили св. Ђирило и Методије и њихови ученици крајем IX и почетком X века. Тако се у житијима Солунске браће помињу моравски кнежеви Растислав и Светоплук, панонски кнез Коцељ, те „пагански кнез, веома силан, који је седео на Висли“, а наводи се и како је византијски цар св. Методију пре његовог замонашења „дао да држи словенско кнежевство“, тј. да буде управитељ једне од „Склавинија“ на византијској територији.²¹ Такође се и у *Закону судњи људем*, словенском преводу одређених делова *Еклоје* Лава III и Константина V, који је у Моравској сачинио св. Методије, владар словенске земље назива *кнезом*.²² Наслов *кнез* користили су писци најстаријих словенских текстова и за бугарског кана.²³

За владаре суседних Франака, који су германским језиком називани *koning*, латинским *rex*, а грчким *ῥήξ*, користили су Словени у IX веку назив *краљ*, према имену њиховог највећег владара Карла Великог (768–814). Тај назив се јавља први пут у *Житију Св. Методија*, где најпре стоји како је „стари враг, завидљиви добру и противник истине, покренуо срце непријатеља моравскога, краља,“ против св. Методија, „са свима епископима, (говорећи) како у нашој области учиш.“²⁴ Ту је у питању источнофраначки краљ Лудовик Немачки (843–876), а „његови епископи“ су баварски епископи који су били велики противници св. Методија.²⁵ На последњем месту где се та титула помиње у *Житију Св. Методија*, каже се како је „краљ угарски“ дошао у „дунавску страну“ и састао се св. Методијем, са којим је водио значајне разговоре и добио благослове.²⁶ Јасно је да је ту у

Starohrvatska prosvjeta. Glasilo hrvatskoga starinarskog društva u Kninu 1 (1986) 32-34; I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 332-335; „Sclavorum scilicet regis“, „Sclavorum etiam regis frater Surigna“, „Stefano Sclavorum regis filio“, *Chronicon Venetum*, ed. G. H. Pertz, MGH SS VII, Hannoverae 1846, 32, 37; *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, ed. F. Rački, Zagrabiae 1877, 427, 430.

20 „Montemero duci“, *Fragmenta registri Johannis VIII papae*, 282; „Micheale Sclavorum duce“, *Chronicon Venetum*, 23; „Michaeli, excellentissimo duci Chulmorum“, CD I, 34; „Michael, rex Sclavorum“, *Annales Baresnes*, ed. G. H. Pertz, MGH SS V, Hannoverae 1844, 52.

21 *Constantinus et Methodius Tessalonicenses. Fontes*, edd. F. Grivec, F. Tomšič, Radovi Staroslavenskog instituta 4 (1960) 129, 153-154, 160-161, 165.

22 *Законъ соудњи людъмъ*, прир. К. Илиевска, Скопје 2004, 13-40.

23 Ђ. Иванов, *Български старини из Македонија*, Софија 1970, 290.

24 *Constantinus et Methodius*, 159.

25 П. Коматина, *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд 2014, 334-338.

26 *Constantinus et Methodius*, 165.

питању не *ујарски*, него такође *франачки* краљ и цар, тада Карло III Дебели (881–888), који је у то време, 884. године, посетио подунавске пределе свог царства, али да је дошло до преписивачке грешке.²⁷ На истог владара се односи и податак из *Пролошкој жиџији Св. Методија*, где стоји да је светитељ умро 885. године, „за време Светоплука кнеза, цар беше грчки Василије, а Бугарима од Бога кнез Борис, Краљ немачком народу.“²⁸

Словени су, дакле, тај израз користили искључиво за франачке/немачке владаре, који су били и крунисани и претендовали на универзалну власт. Од Словена су тај наслов у истом значењу преузели и Угри (*király*), који су се крајем IX века доселили међу њих у Панонску низију. Када се 1000. године угарски владар Стефан I крунисао круном коју је добио од папе Силвестра II, сматрајући се од тада једнаким и равноправним са немачким владарима – *краљевима*, почео је и сам да се назива *краљем*. Ту титулу за угарске владаре у грчком облику *κράλης* бележе редовно византијски писци, почев од Јована Скилице и његовог глосатора Михаила Девољског.²⁹ Почетком XII века, у најстаријем руском летопису титула краљ се користи искључиво уз име угарског владара Коломана.³⁰ У исто време, на натпису на тзв. *Башчанској плочи* на острву Крк помиње се „Звонимир, краљ хрватски“,³¹ који је такође био крунисан круном послатом из Рима. На основу тога се може извести закључак да су током XI века Словени и Угри почели да користе титулу *краљ* и за своје владаре, уколико су они били крунисани попут франачких/немачких владара. Имајући у виду да је током истог века и папска курија развила читаву идеологију о значењу и начину употребе латинског термина *rex*, јасно је да је словенски израз *краљ* постао савршени еквивалент том латинском изразу.

★ ★ ★

Након Верденског уговора из 843. г. владари Западне Франачке користили су титулу „*rex Francorum*“ (краљ Франака), док су владари Источне Франачке употребљавали наслов „*rex Romanorum*“ или пак „*rex Francorum et Longobardorum*“, и што је најважније *imperator Romanorum*.³² Такво стање постало је неодрживо након што је за поглавара римокатоличке цркве иза-

27 V. Vavřínek, *Ugřvskyjъ korolъ dans la vie vieux-slave de Méthode*, BSl 25 (1964) 261–269.

28 Ђ. Иванов, *Български старини*, 289–290.

29 *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, ed. J. Thurn, CFHB 5, Berolini – Novi Eboraci 1973, 350, 409; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, Berlin 1958, 173.

30 *Летопись по Лаврентьевскому списку*, Санкт-Петербург 1897, 260.

31 Натпис на Башчанској плочи из око 1100. г., бележи како је Зъѡп[і]мгъ краљ хрватскѣѣ даривао посед бенедиктанском манастиру за време опата Држихе, I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 416–419.

32 *Epp. Caroli Calvi*, PL CXXIV, 861–896 D; *Libellus Adversus Wenilonem Archiepiscopum Senonum*, PL CXXIV, 897 A; *MGH DD*, (L.I), 120–121, 315–317, 319, cf. n. 6; H. Wolfram, *Intitulatio* II, 171, 174.

бран клинијевац Гргур VII (Хилдебранд из Соане). Нема сумње, реформаторски дух поменутог папе једнако је био неоспоран како на пољу духовних реформи тако и у сфери црквене политике.³³ Управо проучавање Гргурове делатности на пољу црквене политике открива и историју развика краљевства код Јужних Словена крајем XI века.

Борба за инвеституру била је један од најтежих сукоба цркве и државе у средњовековној Европи. Тежња папа да ограниче власт световних владара претворила се у вишедеценијску борбу, а у време папе Гргура VII и краља Хенрика IV сукоб је достигао врхунац. Након клинијевске реформе у цркви и залагања на организовању *miles Christi*, Гргур VII је желео до те мере да сузбије власт световних владара да је тражио од њих неограничену и безусловну оданост само зато што је себе сматрао за божјег представника на земљи. Његова мисао је била да моћ цркве (*ecclesiae Romanae*) са њим на челу у хришћанском свету треба да има потпуну превласт у односу на мирске владаре (*imperium Romanum*), због чега је створио схватање о неспособним владарима (*rex inutilis*). Ново, строго и надмено учење о краљевској власти је правдао у својим писмима и говорима тако што се увек ослањао на наредбе, правила и каноне (*dicta, regulae, canones*) његових претходника, којима је свакако додавао свој лични став.³⁴ Међутим, такав однос према краљевској власти се пре свега односио на „краља Римљана“ Хенрика IV, који је упорно одбијао да призна универзалну папску власт, а нарочито није желео да се одрекне краљевског права да поставља епископе. На удару Гргурове политке против краљевске моћи, између осталог, нашла се и Хенрикова титула *rex*. Папа је упорно настојао да она не може да гласи *rex Romanorum* већ *rex Teutonicorum*, јер је оспоравао Хенриково „божанско право“ на *imperium Romanum*, сматрајући да је његова власт једнака оној коју имају други краљеви у Европи. Сукоб цркве и државе је најпре довео до међусобног свргавања папе и краља, затим и до покорвања краља папи Гргуру, који је упркос тренутној победи постао жртва сопствене

33 G. Ladner, *Pope Gregory the Great and Gregory VII: A comparison of their concepts of renewal*, *Viator* 4 (1973) 1-26; Ц. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд 1999, 186-197; *The bishop Reformed (Studies of Episcopal Power and culture in the Central Middle Ages)*, edd. J. S. Ott, A. Trumbore Jones, Hampshire – Burlington 2007, 11-17; W. Ullmann, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages*, New York 2010, 270-388.

34 E. Peters, *The Shadow King: „Rex inutilis“ in Medieval Law and Literature, 751-1327*, New Haven 1970, 30-70. У писмима упућеним Херману из Меца, папа Гргур врло спретно правда своје становиште о неспособним краљевима (*reges inutiles*), позивајући се на давну одлуку и „право“ папе Захарија да смени последњег краља из династије Меровинга, Хилдерика, *Gregorii VII registrum I-II*, ed. E. Caspar, MGH Epp. sel. II/1, Berolini 1920-1923, 293-297 (...nisi quod in psalmis didicimus: „Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus“ et iterum: „Omnes simul inutiles facti sunt“ in voluntatibus suis...); MGH Epp. sel. II/2, 546-563 (...Quis nesciat: reges et duces ab iis habuisse principium, qui, Deum ignorantes, superbia, rapinis, perfidia, homicidiis, postremo universis pene sceleribus, mundi principe diabolo videlicet agitante, super pares, scilicet homines, dominari caeca cupidine et intolerabili praeumptione affectaverunt...).

политике.³⁵ Управо у то време Гргуrowим залагањем краљевска титула *rex* добија тачно дефинисано значење и увек означава крунисаног краља, а не као у ранијим вековима владаре различитог ранга.

Целокупна Гргуrowа преписка са световним владарима сведочи о његовом неизмерном утицају у црквеним стварима подложних земаља и исто тако једнаком деловању у односу са световним властима.³⁶ Његову црквену политику најбоље осликавају речи које је упутио данском краљу Харалду: „Deus est dicere queat: per me rex iste regnat“, тј. управо је сам Гргур нит између световне власти и божјег благослова.³⁷

Ипак, упркос његовој истрајној борби против неограничене световне власти, нарочито су значајна она писма, тачније сведочанства, у којима сâм Гргур VII додељује краљевски ранг – титулу *rex* – бројним владарима Европе. На тај начин он штити свој положај од највећег противника, цара Хенрика IV, и истовремено шири папски утицај тако што користи краљевске круне као главни дипломатски инструмент (метод).³⁸ Дакле, папа Гргур не дозвољава лаичку инвеституру, али задржава право постављања и посвећивања световних владара. *Milites Christi* обновљени су управо заслугом овог папе, а таква световна чета оданих и верних значила му је при спровођењу световних и црквених намера у дело.

Када је почетком седамдесетих година XI века Изјаслав, руски велики кнез, протеран у Пољску од стране своје браће, он се за помоћ обратио цару Хенрику, али и папи Гргуру VII. Папа се одмах одазвао позиву у нади да ће руску кнежевину приближити цркви Св. Петра, а себи обезбедити подршку моћног савезника. Како се из писма које је упутио Изјаславу дознаје, он је најпре ступио у сарадњу са његовим сином Јарополком, који је боравио у Риму и који се том приликом обавезао на верност (*fidelitas*) папи, а заузврат је тражио да прими „краљевство“ као поклон Св. Петра.³⁹ Потом

35 *MGH Epp. sel. II/1*, 163–168 (1074), 256–248, 256–259, 263–267 (1075); C. Morris, *The papal monarchy: The Western church from 1050 to 1250*, Oxford 1989, 79–133.

36 Пример за то су писма упућена чешком кнезу Вратиславу II и његовој браћи, током 1073–1075. г., *MGH Epp. sel. II/1*, 60–61, 86–87, 89–90, 111–112, 135–136, 231–232; арагонском краљу Санчу Рамирезу, француском краљу Филипу и краљу Леона и Кастиље Алфонсу VI, *MGH Epp. sel. II/1*, 91–92, 106–107, 118–119, 190–192, током 1074. и 1075. г., *MGH Epp. sel. II/1*, 85–86, 229–230; данском краљу Свену II, *MGH Epp. sel. II/1*, 192–194, 237–238, а потом и Харалду III (1077), *MGH Epp. sel. II/2*, 361–362; енглеском краљу Виљему I, *MGH Epp. sel. II/1*, 101–102, 322–323.

37 *MGH Epp. sel. II/2*, 362.

38 C. Raffenspergen, *Reimagining Europe: Kievan-Rus in the Medieval World*, Cambridge 2012, 167–168.

39 „...Filius vester limina apostolorum visitans ad nos venit et, quod regnum illud dono sancti Petri per manus nostras vellet optinere, eidem beato Petro apostolorum principi debita fidelitate exhibita devotis precibus postulavit indubitanter as severans illam suam petitionem vestro consensu ratam fore ac stabilem, si apostolice auctoritatis gratia ac munimine donaretur...”, *MGH Epp. sel. II/1*, 236.

је Гргур послао два своја легата заједно са Јарополком којима је стављено у задатак да, у име папе, Изјаславу предају краљевску круну, априла 1075.⁴⁰ Да је „руско краљевство“ заиста дошло у папску заштиту сведочи податак да је Гргур, одмах по слању посланика у Кијев, упутио писмо у Гњезно како би посредовао у решењу несугласица између пољског владара Болеслава и руског краља Изјаслава.⁴¹ По свој прилици, тензије између њих су брзо превазиђене, јер је Изјаслав присуствовао церемонији у Гњезну када је кнез Болеслав посвећен за краља. Наиме, како се бележи у *Ламиершовим аналима*,⁴² легати папе Гргура VII су добили у задатак да пољском кнезу Болеславу II доделе краљевску круну, односно титулу *rex*, што се догодило на Божић, 25. децембра 1076. г. На тај начин је и пољска држава доспела непосредно под папску заштиту и политичку доминацију.⁴³

Негде у то време, 8. октобра 1075. или 1076. г.⁴⁴, папски посланик Гебизон, опат бенедиктинског манастира Алексија и Бонифација, посветио је у Солину, у цркви Св. Петра, *гукса Хрвајске и Далмације* Звонимира за краља (*rex Croatiae atque Dalmatie*).⁴⁵ Иначе, ни ово писмо није сачувано у оквиру папиног регистра, али је начињен препис у чију се аутентичност не сумња.⁴⁶

40 „Quibus pro reverentia beati Petri, cuius legati sunt, vos mites et affabiles prebeatis et, quicquid vobis dixerint ex parte nostra, patienter audiatis atque indu bitanter credatis et, quę ibi ex auctoritate apostolicę sedis negotia tractare voluerint et statuere, nullorum malo ingenio turbare permittatis, sed potius eos sincera caritate favendo iuvetis...“, *MGH Epp. sel.* II/1, 236–237.

41 Папа је захтевао да Болеслав врати приличну суму новца који је дуговао руском владару, *MGH Epp. sel.* II/1, 233–234.

42 Писмо о посвећењу пољског краља, нажалост, није сачувано у регистру папе Гргура VII.

43 „Dux Polenorum, qui per multos iam annos regibus Teutonicis tributarius fuerat, cuiusque regnum iam olim Teutonicorum virtute subactum atque in provinciam redactum fuerat, repente in superbiam elatus, propterea quod principes Teutonicos cerneret domesticis seditionibus occupatos nequaquam ad inferenda exteris gentibus arma vacare, regiam dignitatem regiumque nomen sibi usurpavit, diadema imposuit atque ipso die natalis Domini a XV episcopis in regem est consecratus...“, *Lamperti Hersfeldensis Annales*, ed. O. Holder-Egger, *MGH SS rer. Germ.* XXXVIII, Hannoverae – Lipsiae 1894, 284–285.

44 „anno dominice incarnationis MLXXVI, indictione XIII, mense octobri“, *CD I*, 139–141; M. Matijević-Sokol, *Zvonimir u diplomatskim izvorima*, Zvonimir, kralj hrvatski, ur. I. Goldstein, Zagreb 1997, 52–54. У заклетви, дакле, стоји да је Димитрије Звонимир крунисан 1076. г., 14. индикта, али како се година 1076. не слаже са 14. индиктом и месецом октобром то је отворило недоумицу да ли је у питању била 1075. или 1076. г. Ј. Stipišić, *Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira*, Zvonimir, kralj hrvatski, 57–65, убедљиво показује да је у питању 1076. година, али да наместо 14. треба да стоји 15. индикт, те да је Звонимир крунисан 8. октобра 1076, на дан Св. Димитрија., cf. D. Nemet, *Smrt hrvatskog kralja Zvonimira – problem, izvori i tumačenja*, Radovi zavoda za hrvatsku povijest 38 (2006) 73, n. 3.

45 Нажалост, заклетва при његовом посвећењу није сачувана у оригиналу, већ је преписао кардинал Деуседит око 1091. г. и унео је у *Collectio canonum*. Данас се налази у Ватиканској библиотеци у кодексу који се тиче поседа римске цркве *Liber censuum*, а ту је унео 1192, папин camerarius Ценције.

46 Титулу *rex* краља Звонимира потврђују и друге латинске повеље: *Documenta historiae chroaticae*, 145; *CD I*, 141–142, 171; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*

Наиме, папски легат Гебизон је на народном скупу прогласио Димитрија Звонимира за краља, а он се заузврат обавезао на верност апостолској столици, уз обећање да ће спроводити црквене реформе на подручју свог краљевства.⁴⁷ Поменути легат му је том приликом предао краљевске знаке: мач, жезло, круну и папску заставу – симболе његове верности и подложности папи Гргуру VII.⁴⁸ Новопосвећени краљ се обавезао и да ће сваке године о Ускрсу исплаћивати трибут папи и уз то му предаје самостан Св. Гргура са свим драгоценостима.⁴⁹ На крају заклетве Звонимир се још једном заклиње на верност папи и притом истиче да неће никада сарађивати са папским противницима, као и да његово краљевство односно „оно врховно право које над њим има“, „неће никада отргнути Апостолској Столици“.⁵⁰

Међутим, важно је истаћи да признавање папског утицаја никако није штетило територијалној независности подложних држава, већ је, напротив, обезбеђивало сигурност територија. То се најбоље види на примерима када је папа Гргур VII реаговао по питању несугласица, најпре како смо видели између руског и пољског владара, а потом поводом неспоразума између краља Звонимира и истарског грофа Вецелина, при чему се јасно ставио на страну краља, због чега је у писму грофу отворено претио екскомуникацијом уколико не престану напади на Звонимирове територије.⁵¹

II, ed. T. Smičiklas, Zagrabiae 1904 (= CD II), 106, 211, 225, 293, 358; D. Nemet, *Smrt hrvatskog kralja*, 74–75. Глагољски натпис на познатој *Башчанској њлочи* са острва Крк, из око 1100. г., помиње хрватског краља *Звонимира* (1075–1089), I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 416–419. Самим тим је идентификација појма *краљ* са Башчанске плоче са појмом *rex* из латинских повеља у овом случају неспорна, I. Goldstein, *O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara do početka 12. stoljeća*, Historijski zbornik 36/1 (1983) 142, 149, 157. L. Margetić, *Bašćanska ploča*, Rijeka, 2000², сматра да је текст Башчанске плоче могао настати почетком 1105. или тек након 1118. године, L. Margetić, *O nekim osnovnim problemima Bašćanske ploče*, *Chroatica christiana periodica* 60 (2007) 1–13; cf. S. Damjanović, *Jezik Bašćanske ploče*, *Zvonimir, kralj hrvatski*, 67–74.

47 Реформе су подразумевале поштовање и чување црквених права, али пре свега редовно исплаћивање десетине и других обавеза које припадају цркви, као и заштиту црквених лица. Сем тога, Димитрије Звонимир се обавезао на безусловну заштиту сиромашних, удовица и сирочади, али и да ће чувати светињу брака, да ће спречити трговину људима и друго, што јасно указује да је до тада, вероватно, све речено било у великој мери занемаривано, односно да је било у великој мери присутно („*iustitiam excolam, ecclesias defendam, primitie, decime omniumque ad ecclesias pertinentium procurator existam; uite episcoporum, presbiterorum, diaconorum...pauperes, uiduas atque pupillos protegam...*”), CD I, 139–141.

48 „...per uexillum, ense, sceptrum et coronam inuestitus atque constitutus rex...”, CD I, 139–141.

49 „orum quoque bizantinorum tributum meorum omnium consultu primatum (!) sanco P. per singulos annos...Dono insuper, concedo atque confirmo apostolice sedi sancti Gregorii monasterium...”, CD I, 139–141.

50 „...fideliter retinebo et illud suumque ius apostolice sedoi aliquo ingenio aliquando non subtraham...”, CD I, 139–141.

51 CD I, 171; F. Šanjek, *Zvonimirova „zaverenica“ u svjetlu crkveno-političkih odrednica Grgurovske reforme*, *Zvonimir, kralj hrvatski*, 27–30, 33.

Да се приметити да је папа Гргур VII за непуних годину дана доделио краљевски ранг тројници владара: руском, пољском и хрватском. Међутим, у поменутом регистру чува се писмо које је папа Гргур VII упутио „Михаилу словенском краљу“, 9. јануара 1078. г., што недвосмислено сведочи да је и српски кнез Михаило Војислављевић, свакако током 1077. или можда и коју годину раније, такође добио титулу *rex* од папе Гргура.⁵² О чему заправо говори писмо које је насловљено на Михаила *Scavorum regi*?⁵³

Писмо пре свега доноси вести о црквеним збивањима тога времена у јадранском Приморју. Папа обавештава српског краља Михаила да се легат Петар, кога је он упутио да реши спор, још није вратио у Рим, али и да је отпослао писма „која су тако вашима несагласна, да ваш случај или случај дубровачке цркве не можемо сасвим разлучити“.⁵⁴ Из даљег текста писма сазнаје се да је спор вођен „између сплитског архиепископа и дубровачког“, а свакако је очигледно да је Михаило штитио права дубровачке митрополије.⁵⁵ Но, како су писма легата била папи нејасна, он позива краља да пошаље посланике у Рим „да би могла преко њих правда о спору који је између сплитског архиепископа и дубровачког, да се истражи и канонски одреди и твога краљевства част од нас да се призна“.⁵⁶ На крају писма папа додаје: „Тада заиста пошто се та ствар сазна моћи ћемо твојој молби праведно удовољити, према ономе што желимо, и у даровању заставе и додељивању палијума као најдражег сина блаженог Петра услишићемо како праведност налаже“.⁵⁷

Наведено писмо је најстарији извор у коме се један српски владар званично назива краљем, али није тачно познато када и под којим околности-ма је стекао ту титулу.⁵⁸ Дакле, папа Михаила ословљава титулом *rex*, али тек након решавања поменутог црквеног спора, он ће у потпуности показати верност и постати вазал Св. Петра. Међутим, чињеница да Михаило тек треба да добије одређене симболе папске власти ни на који начин не доводи у питање тврдњу да је он већ стекао наслов *rex*. При опису кру-

52 *MGH Epp. sel. II/2*, 365; И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 136-137. Дакле 1078. није година Михаиловог крунисања него се оно одиграло свакако пре 9. јануара 1078, тј. датума када је писмо адресирано. Из неког разлога се поткрала грешка, те се писмо датира у 1077. годину, *ИСН I*, 189 (С. Ђирковић); К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952², 122, не наводи 1077. као годину настанка писма већ као годину када се Михаило обратио папи.

53 Други извор из кога се сазнаје о инсигнијама краља Михаила је ктиторски портрет самог Михаила у Стону. Краљ је приказан са круном западног облика, какву срећемо код западних владара и тамноцрвеним плаштом, С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 122.

54 *MGH Epp. sel. II/2*, 365.

55 *MGH Epp. sel. II/2*, 365; И. Коматина, *Црква и држава*, 136-137.

56 „...ac sanonoice diffiniri tuique regni honor a nobis cognosci...“, *MGH Epp. sel. II/2*, 365.

57 „...velebimus ac in dono vexillii et in concessione pallii quasi karissimum beati Petri filium dictante rectitudine audiemus...“ *MGH Epp. sel. II/2*, 365.

58 П. Коматина, *Византијска титлула Константина Бодина*, ЗРВИ 48 (2011) 69-70.

нисања Димитрија Звонимира, односно у његовој заклетви папи Гргуру VII, детаљно се наводи да су му додељене следеће инсигније: застава, мач, скиптар и круна.⁵⁹ С друге стране, папа у писму насловљеном на *Изјаслава краља*, дакле већ га ословљава титулом (*rex*), не спомиње краљевске инсигније, већ само наводи да ће му убрзо послати легате, према којима Изјаслав с пажњом треба да се односи. Поменути легати су краљу Изјаславу вероватно тек том приликом и предали одређене инсигније, мада њих папа у реченом писму изричито не помиње.⁶⁰ У Лампертовом опису крунисања Болеслава за краља наводи да је он само *in rege consecratus*, а тек када се описује незадовољство немачких кнежева и краља због тог чина, помиње се круна-дијадема, те да је Болеслав *regiumque diadema impundens affectasset*.⁶¹ Дакле, није неопходно да се у самом писму које папа насловљава на краља (*rex-a*) помињу и краљевске инсигније, нарочито када се има у виду да папа Гргур VII врло пажљиво употребљава тај наслов, никада без основа за то, као и да се читава његова идеологија папске власти заснива на ограничавању краљевске власти и надзору над употребом краљевске титуле.⁶² По свој прилици, папа је и „словенском краљу Михаилу“ најпре преко свог легата послао круну, симбол световне власти, а заставу и палиј,⁶³ симболе папске и епископске духовне власти и потчињености, послаће тек по окончању црквеног спора између Дубровника и Сплита.

59 „...per uexillum, ense, sceptrum et coronam inuestitus atque constitutus rex...”, *CDI*, 139–141.

60 „...Preterea, ut hec et alia multa, que litteris non continentur, cordibus vestris artius infigantur, misimus hos nuntios nostros, quorum unus vester notus est et fidus amicus, qui et ea que litteris sunt diligenter vobis exponet et que minus sunt viva voce explebunt...”, *MGH Epp. sel.* II/1, 236–237.

61 *Lamperti Hersfeldensis Annales*, 284–285.

62 Тако, на пример, папа упркос чињеници да је био наклоњен угарском дуксу Гези I, посебно током сукоба са братом од стрица Соломоном, који је имао подршку краља Хенрика IV, није му признао краљевску титулу (*rex*), већ је управо његовог противника Соломона сматрао за законитог владара Угарске. У једном тренутку био је спреман да му додели краљевски ранг, у замену за признавање папске врховне власти над Краљевством, али се Геза обратио византијском цару Михаилу VII Дуки коју му је послао круну 1075, *MGH Epp. sel.* II/1, 85–86, 218–219, 229–230 (*dux Geusa*), 144–146 (*rex Salomo*). *E. Pál, The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526, New York 2001*, 28–32.

63 *Lexikon des Mittelalters* VI, 1643–1644 (*pallium*), cf. *ODB* II, 932 (*himation*); W. Ullmann, *A Short history of the Papacy in the Middle Ages*, London – New York 2003², 150–153, истиче да је палијум посебан дар папске милости, који митрополит (архиепископ), и у неколико случајева епископ прима непосредно од папе и има намену да створи чврсту везу између њих и папе, тј. према схватању папе, палијум правно симболизује закониту зависност митрополита од папе. Што се тиче заставе Св. Петра, W. Ullmann, *The Growth of Papal Government*, 308–309, она означава благослов подухвата од стране апостолске столице, због тога се ова инсигнија често и назива *vexillum sedis apostolicae*. Овај симбол се слао или пак предавао од стране папе и тако јавно означавао деловање предузето у име или са дозволом римске цркве, а њен носилац се називао „папски стегоноша“. У употребу је ушла од времена папе Александра II, који је у жеку борбе за инвеституру почео да додељује заставу и благослов Св. Петра појединцима,

Разлог тог црквеног сукоба није наведен, мада се може претпоставити да је по среди био спор око јурисдикције над градовима у Дукљи, на које је Дубровник проширио духовну власт након повлачења Драчке митрополије.⁶⁴ Сем тога, папа Гргур VII је четири године пре но што је упутио писмо краљу Михаилу, послао писмо Дубровчанима, које се такође тицало црквених питања. Наиме, Дубровчани су 1074. године сменили на силу свог *епископа* Витала и поставили новог. Због тога је папа послао сипонтског архиепископа Гирарда да разреши спор, а уколико се не нађе решење, папа је наложио да се супротстављене стране доведу пред њега у Рим.⁶⁵ Није најјасније у каквој су вези спор око смењивања и избора новог дубровачког архиепископа и спор који се водио између сплитске и дубровачке цркве. Ипак, нема сумње да је дубровачки архиепископ Витал смењен 1074, а да је постављање новог архиепископа, који се помиње у папином писму Михаилу, подразумевало и додељивање палијума од стране папе. Управо на тај палијум папа мисли у писму Михаилу, када каже да ће га доделити након што се црквени спор буде праведно решио и канонски окончао, а за шта се Михаило очигледно несебично заузео, будући да је дубровачка црква обухватала велике делове територије под његовом влашћу.⁶⁶

Дакле, Михаило је био *rex coronatus*, али је уз краљевску круну коју је добио било неопходно да се у његовом краљевству у црквеном погледу разреше све несугласице, како би дубровачки архиепископ добио палијум од папе, а он заставу преко које би био укључен у *societas christiana*, одане папске вазале.

Михаило се са титулом *rex* помиње и у *Аналима* Лупа Протоспатара, где се бележи да је у току 1081. г. Аргириц из Барија, тамошњи племић, дошао *ad Michalam regem Sclavorum*, како би уговорио брак између своје кћери и Михаиловог сина Бодина.⁶⁷ Да је Михаило заиста добио речену круну од папе, непобитно сведочи ктиторски портрет краља Михаила који се налази у цркви Св. Арханђела Михаила у Стону.⁶⁸ На том портрету он је

који су заузврат постајали папски вазали, cf. *Lexikon des Mittelalters* VIII, 1607 (vexillum sancti Petri); G. Tellenbach, *The church in western Europe from tenth to early twelfth century*, 202; P. Lock, *The routledge companion to the Crusades*, New York 2006, 307-308.

64 И. Коматина, *Црква и држава*, 123-132.

65 *MGH Err. sel.* II/1, 94-95.

66 И. Коматина, *Црква и држава*, 134-138.

67 *Lupi Protospatarii annales*, ed. G. H. Pertz, *MGH SS V, Hannoverae* 1844, 60.

68 Lj. Karaman, *O vremenu gradnje Sv. Mihovila u Stonu*, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 9/3 (1960) 81-82, сматра да је *terminus ante quem non* за подизање цркве 1077, управо због ктиторског портрета за који истиче да представља крунисаног краља Михаила, јер управо дипломатички извор сведочи да је он од папе Гргура VII добио краљевски наслов. Време градње цркве сузио је на период између 1077. и 1081, будући да се тада Михаило последњи пут помиње као жив, cf. *Annae Comnenae Alexias*, edd. Diether R. Reinsch, Athanasios Kambylis, *CFHB* 40, Berlin – New York 2001, III, XII.1. R. Ljubinković, *Quelques observations sur le probleme des rapports artistiques entre Byzance,*

приказан са круном која у потпуности одговара моделу дијадема западног типа, а поред сличности са крунама краљева Енглеске и Норвешке, она несумњиво наликује на ону коју срећемо при приказивању краља Звонимира у сплитској крстионици.⁶⁹

Сем тога, у вези са решавањем поменутог спора али и са питањем да ли је папа заиста Михаила већ сматрао крунисаним краљем (*rex coronatus*) или тај наслов тек треба да му призна, неопходно је осврнути се и на израз *частї краљевсїва* („*honor regni*“) Михаиловог, који се у писму помиње.

У литератури постоје два схватања о значењу тог израза. Прво је да он означава краљевско достојанство оличено у виду краљевске титуле,⁷⁰ а друго да означава црквени ранг Михаилове државе, тј. њен ранг у црквеној хијерархији.⁷¹ Израз „*honor regni*“, папа Гргур VII често користи у документима које издаје, међутим, када се боље сагледа његова употреба, јасно је да не означава ниједно од наведених схватања. Тако у писму лотариншком војводи Готфриду од 6. маја 1073. г., папа Гргур VII пише како је послао посланике

l' Italie meridionale et la Serbie avant le XIII siecle, Corosi di cultura sull' arte Ravennate e byzantina, Ravenna – Faenza 1963, 181–205, држи да је у питању ктиторски портрет краља Ђорђа, Бодиновог сина и унука Михаиловог, јер се преко пута портрета налази фреска Св. Ђорђа, која упућује на име оснивача цркве и његову ратничку природу. Ипак, како ће се видети у даљем тексту овог рада, Ђорђе – Бодинов син, највероватније није ни носио краљевску титулу. В. Бабић, *Фреске у цркви св. Михаила у Сїону*, Београд–Требиње 2014, 159–187, 204–207, допушта могућност да је Стефан Војислав могао бити ктитор цркве, те да је у питању његов ктиторски портрет, јер се центар српске државе налазио у Стону само у његово време, те да је *terminus ante quem* *non* за градњу цркве 1042. Међутим, чињеница је да Стефан Војислав није имао краљевску титулу, самим тим ни краљевске инсигније. Стон је такође био Михаилов град колико и његовог оца Стефана Војислава, о чему најбоље сведочи податак да је црква у Стону посвећена Св. Михаилу – Михаиловом свецу заштитнику. Овом приликом натпис на каменој плочи која је пронађена у Стону остављамо по страни, због његовог различитог тумачења, односно двојбе да ли је у питању краљ Михаило или се на њему ипак налази и термин *sanctus*, који би указивао на Св. Арханђела Михаила, М. Jurković, *Ranosrednjovekovni latinski natpisi s Pelješca*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 10 (1986) 83–89.

69 С. Радојчић, *Порџреџи српских владара у средњем веку*, Скопље 1934, 11–12, нап. 3. Према, Лј. Karaman, *Crkvice Sv. Mihajla kod Stona*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu, N. s. XV (1928) краљева одећа такође одговара у свим појединости ма моделу ношњи коју носе западни владари XI–XII века, 92–96, 112–113; Лј. Karaman, *O značenju basreljefa u splitskoj krstionici*, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, 391–412; С. Радојчић, *Плоча са ликом владара у крстионици сїонїйске кайеградле*, ЗМСЛУ 9 (1973) 4, 6–12, износи да је „заслуга Караманова била и остала у његовом инсистирању на сличности владара на рељефу са владаром у стонском св. Михајлу“, мада на крају свог излагања закључује да је лик „загонетног владара“ у сплитској крстионици „ближи лику крунисаног Христа“. Т. Marasović, *O krsnom basenu splitske krstionice*, Starohrvatska prosvjeta III/24 (1997) 7–56, између осталог закључује да лик главног рељефа приказује земаљског владара и то Димитрија Звонимира.

70 F. Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neovisnost u XI vijeku. Bogomili i patareni*, Beograd 1931, 225–226.

71 *ИСН I*, 189 нап. 15 (С. Ђирковић).

краљу Хенрику IV да среде прилике које ће довести „до напретка цркве и части његовог краљевског достојанства“.⁷² У писму које је упутио архиепископу Ремса од 8. децембра 1074. г. папа негативно говори о француском краљу Филипу I, наводећи да је тиранин, непријатељ Бога и вере, те да је учинио велико зло трговцима из Италије и других земаља „против Бога и части свога краљевства“.⁷³ У већ помињаном писму које је упутио данском краљу Харалду од 6. новембра 1077. г. папа истиче како је поменутог краља његов отац „оставио као наследника свог телесног и световног краљевства или части“.⁷⁴ Све речено јасно показује да за папу Гргура VII синтагма „*honor regni*“ означава искључиво *уилед* државе и онога који је представља. Управо је то случај и са писмом упућеним „словенском краљу Михаилу“ и нема сумње да папа само жели да ода признање његовој држави и њему као владару.⁷⁵

Дакле, израз „*honor regni*“ који се у писму помиње не сведочи о томе да је папа баш том приликом признао Михаилу краљевску титулу, пошто га у адреси писма већ ословљава краљем,⁷⁶ већ означава уопштено *уилед државе*. Добијање краљевске круне из Рима, сигурно пре 1078. г., било је последица одметања од Византије након неуспешног устанка Ђорђа Војтеха 1072. г., где је неславно учешће узео и Михаилов син Константин Бодин.⁷⁷ Само по себи намеће се питање да ли је титула *rex* коју је Михаило добио са Запада била наследна? Уколико сагледамо њену „наследност“ у Хрватској, Пољској и Русији јасно је да она није имала континуитет у тим земљама.

Међутим, у изворима је посведочено да је Бодин након очеве смрти носио титулу краља. Наиме, Бодин се као краљ Словена помиње у делима латинских писаца, Рајмунда од Агилера 1096. г. и нешто познијег Оредерика Витала.⁷⁸ Штавише, на једном печату домаћег порекла помиње се његов

72 „ad profectum ecclesiae et honorem regiae dignitatis suae“, *MGH Epp. sel.* II/1, 15; И. Коматина, *Црква и држава*, 138.

73 „contra Deum et regni sui honorem“, *MGH Epp. sel.* II/1, 168; И. Коматина, *Црква и држава*, 138.

74 „sui corporalis et secularis regni seu honoris heredem... reliquit“, *MGH Epp. sel.* II/2, 362.

75 И. Коматина, *Црква и држава*, 138-139.

76 У поменутој заклетви Димитрија Звонимира јасно се на самом почетку исправе истиче да је он *Croatie Dalmatitque dux*, а затим након посвећења се назива *rex*, *CD I*, 139.

77 *Ioannes Scylitzes Continuatus*, ed. E. Тоолакџ, Θεσσαλονίκη 1968, 162-166.

78 *Raimundi de Aguilers, canonici Podiensis Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux III*, Paris 1866, 236; *Orderici Vitalis Ecclesiasticae Historiae libri tredecim*, III, ed. A. Le Prevost, Paris 1845, 485-486. И. Коматина, *Срби на њују крсташа*, ИЧ 64 (2015) 64-66. У фалсификованој повељи антипапе Климента III 1089. г., којом се барској цркви наводно потврђују јурисдикциона права у горњој Далмацији, помиње се Бодин као *glorioso regi Sclavorum*, P. Kehr, *Papsturkunden in Rom*, I, *Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* 2 (1900) 148-149; *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I, edd. L. Tallóczy, C. Jireček, E. Sufflay, *Vindobonae* 1913, 21; И. Коматина, *Велико краљевство од њрва: крунисање Сџефана Немањића и „традиција Дукљанског краљевства“*, ИЧ 65 (2016) 24-25.

син Ђорђе као *regis Bodini filius*.⁷⁹ У византијским изворима јавља се 1081. г. са титулом ексустиајастис, за коју је утврђено да је представљала начин да царски двор призна српском владару титулу *rex*,⁸⁰ вишом у односу на свога оца, који је забележен само као *архиј* са дворским достојанством *iprothosia-тара*. Ипак, то што се Бодин помиње као краљ у изворима који се односе на последњу деценију XI века, а како видимо са византијском титулом *ексустиајастис* већ 1081, односно да му је краљевски ранг потврђен у изворима домаће, западне и византијске провенијенције, не решава дилему да ли је Михаилова краљевска титула била наследна или не, нарочито ако се има у виду да је Бодин краљевски наслов могао стећи већ и као очев савладар.⁸¹

С друге стране, чини се да не постоје аргументи који сведоче у прилог томе да је Бодинов син Ђорђе наследио тај наслов од оца. Ђорђе се, наиме, помиње са краљевском титулом неколико деценија касније, али се тај податак мора узети са опрезом. Разлог за такав став је што се Ђорђе као краљ помиње у једној исправи која је забележена на маргини рукописне књиге, а осим чињенице да је у питању препис и сâм садржај исправе доводи у сумњу веродостојност исказа. У питању је био спор око цркве Св. Виктора у Котору за коју је которски грађанин Болијаца тврдио да је у питању његово приватно добро и да то он може да докаже „јер има о томе повељу краља Ђорђа“. Међутим, када му је надлежни епископ затражио исправу на увид он је није показао, те је спор решен у корист речене цркве.⁸² Осим тога што речена повеља краља Ђорђа вероватно није постојала, што одмах умањује истинитост самог податка о Ђорђевој титули, остаје ипак чињеница да је Болијаца желео да оствари своја права негде између 1154. г. и 1170. г., позивајући се на исправу која потиче од краља Ђорђа. То све

79 T. Gerasimov, *Un sceau en plombe de George fils du roi Bodine*, *Studia historico-philologica Serdicensia I*, Serdicæ 1938, 217–218.

80 П. Коматина, *Византијска ишијула*, 61–72; *ВИИИЈ* III, 162 (Ј. Ферлуга).

81 Наиме, према вестима Скиличиног Настављача, Михаило је Бодину, након што га је избавио из заробљеништва у Антиохији, где је доспео после неуспеха устанка Ђорђа Војтеха 1072. године, „поново поверио ранију власт“, *Ioannes Skylitzes Continuatus*, 165–166; *ВИИИЈ* III, 185 (Б. Радојчић). Такође и према вестима Ане Комнине намеће се претпоставка да је у једном тренутку Константин Бодин постао савладар своје оцу, вероватно због Михаилове старости. Ана Комнина у свом спису *Алексијади* помиње „Бодина и Михаила“ и назива их „егзарси Далмата“, *Alexias*, I, XVI.8–9, у вези са догађајима око превртљивог драчког дуче Константина Мономахата из 1081. г., затим бележи како је он „на брзину отишао код Бодина и Михаила“ након постављања новог драчког дуче Георгија Палеолога исте године, *Alexias*, III, XII.1; *ИСН* I, 192–193 (С. Ђирковић); И. Коматина, *Српски владари у Алексијади - хронолошки оквири деловања*, *ЗРВИ* 52 (2015) 175–176. Према томе, заједничко помињање Михаила и Бодина може да сведочи управо о њиховој заједничкој владавини. То је уједно и последњи помен Михаила у изворима, јер већ када пише о бици под Драчем с јесени 1081. г., Ана помиње само Бодина, *Alexias*, IV, IV-V.2–3.

82 Д. Синдик, *Понтификал Кошорске бискупије у Лењинграду*, *ИЧ* 31 (1984) 64; R. F. Gyug, *Liturgy and Law in a Dalmatian City. The Bishop's Book of Kotor*, Brepols Publishers, 2016, 559.

доводи до нове дилеме, да ли је Болијаца Ђорђа поменуо са титулом краља само у духу традиције титула Ђорђевог оца Бодина и деде Михаила,⁸³ који јесу били крунисани краљеви, а ако не – поставља се питање ко је крунисао Ђорђа за краља?

Према *Летопису њоја Дукљанина*, Дукљом су владали краљеви из Михаилове породице, а у питању су: Доброслав, Владимир, Ђорђе, Грубеша, Градихна и њих је, како се може разабрати из списка, постављао народ, све до извесног Радослава који је имао титулу кнеза.⁸⁴ Међутим, пише поп Дукљанин даље, „појавише се душмани, стари непријатељи“, подразумевајући под њима Десу, сина Уроша I, и његове присталице, који су Радослављеву државу свели на уски оквир од Котора до Скадра, а за Десу приграбили Дукљу и Травунију.⁸⁵ На том месту се завршава *Летопис*, али и престају вести о Михаиловим и Бодиновим наследницима.

Дакле, Ђорђе се као краљ помиње у препису исправе из друге половине XII века и таквим га ословљава један грађанин Котора, који није био његов савременик (а који је додуше могао у духу традиције да га тако осллови, чиме би и свом праву на цркву дао значај). Сем тога, помиње се и у *Летопису*, према коме је дошао на власт након свог старијег брата Михаила, који је то постао захваљујући мајци Јаквинити, и брата од стрица Владимира, а потом након прекида још једном након Грубеше, и у оба случаја се каже „serit regnum Georgius“, односно „rex Georgius obtinuit regnum“.⁸⁶ Судаћи по даљем тексту *Летописа*, заслужни за то су биле присталице, односно народ. Дакле, Ђорђе ни ако поклонимо поверење *Летопису* није био крунисани краљ, тј. ни папа ни византијски цар нису имали удела у томе, што је случај и са другим краљевима који се у спису помињу, једино се, како смо видели, помиње пут у Цариград извесног Радослава, али га тада опрезни састављач дела титулише као кнеза.⁸⁷

83 Ђорђе се помиње као краљ и у такозваним „Локрумским фалсификатима“ из XIII века, *Летопис њоја Дукљанина*, прир. Ф. Шишић, Београд 1928, 198–199, 227–241, као и у неким фалсификованим которским повељама из XIII и XIV века, В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких њовеља и њисама Србије, Босне и Дубровника I*, Београд 2011, 120–121 („signor re Zorzi“); F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Wien 1858, 151 („њсњодина краља Ђурђа, њсњодина серњскоња и њоморскоња“); М. Антоновић, *Повеља краља Радослава и манасњир Св. Михаила на Превлаци*, Краљ Владислав и Србија XIII века, ур. Т. Живковић, Београд 2003, 109–112; Ћ. Бубало, *Да ли су краљ Стефан Првовенчани и њењов син Радослав били савладари?*, ЗРВИ 46 (2009) 210–216.

84 „...post haec populi congregantes se constituerunt regem Gradichnam...“ *Ljetopis popa Dukljanina*, прир. V. Мошин, Zagreb 1950, 94–105.

85 *Ljetopis*, 104–105.

86 *Ljetopis*, 100–102.

87 Цар Манојло је примио кнеза Радослава, потврдио му положај и дао му да влада земљом као његов отац, дакле цар том приликом није ни умањео његов ранг нити га је подигао на виши „...haec Radoslavus knesius perexit ad imperatorem Hemanuelem...“, *Ljetopis*, 104.

Најзад, на једином савременом извору у коме се он помиње, а то је већ поменути његов печат, он се назива „Ђорђе, син краља Бодина“, а не „краљ Ђорђе“. Обично се сматра да тај печат потиче из времена владавине његовог оца краља Бодина, па да се зато Ђорђе на њему не назива краљем.⁸⁸ Међутим, постоје примери из западноевропских земаља из исте епохе, који показују да су такву праксу у интитулацији – да се не називају „краљем“, већ „сином краља“ – имали и сами владари. Тако се, на пример, први арагонски краљ Рамиро I Санчез (1035–1063), који сам никада није био крунисан за краља, у свих својих шест сачуваних аутентичних повеља титулише не као „краљ Рамиро“, већ као „Рамиро, син краља Санча“ (Ego Ranimirus, Sancioni regis filius), мислећи ту на свог оца, краља Наваре Санча III.⁸⁹ На исти начин се, дакле, и Ђорђе могао позивати на краљевску титулу свог оца, уколико је сам није имао.

Да закључимо, нема поузданих сведочанстава о Ђорђевој краљевској круни нити о њеној наследности међу његовим наследницима. Штавише, једна аутентична исправа из 1151. г. помиње Десу, брата тадашњег великог жупана Уроша II, као *кнеза* Дукље Травуније и Захумља,⁹⁰ а када Немања напада градове у Дукљи, представник локалне власти у Дукљи 1180–1189. био је *кнез* Михаило,⁹¹ за кога немамо сведочанства о родбинској повезаности са краљем Михаилом, са којим дели име, али не и титулу.

Без обзира на то да ли је та титула заживела или усахнула, као што је случај у осталим земљама где је доспела вољом папе Гргура VII, чињеница да је српски владар добио краљевски ранг од папе је оставила неизбрисив траг у потоњој српској историји. Успомена на Михаилово краљевство сачувана је у старим српским хагиографијама, те га хагиограф Доментијан назива *велико краљевство од њрва*, а Вукан Немањић га у географском смислу везује за Дукљу.⁹² Традицију Михаиловог краљевства истицали су како животописци првих Немањића, тако и појединци који су желели да тиме истакну свој положај и самосталност.⁹³

88 Т. Gerasimov, *Sceau*, 218; Т. Живковић, *Синови Завигини*, ЗМСИ 73 (2006) 8, нап. 27.

89 R. V. Erdozain, *La colección diplomática del reinado de Ramiro I de Aragón (1035–1064)*, Zaragoza 2013, 68, 350, 360, 422, 428, 474, 497.

90 „Ego Dessa, dei gracia Dioclie, Stobolie (!), Tacholmie (!) dux“, CD II, 67–68; *Лейшойис њоја Дукљанина*, прир. Шишић, 200–201, 242–255 (где доказује њену аутентичност); М. Динић, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, ПКЈИФ 28 (1962) 5–16.

91 Г. Томовић, *Морфологија ћириличних најћиса на Балкану*, Београд 1974, 34; А. Соловјев, *Одабрани сјоменици срјској њрава (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 4–5; И. Равић, *Писмо барској ејискојој Грјура сјлићјском канонику Гвалћерију*, ССА 10 (2011) 183–189.

92 И. Коматина, *Велико краљевство од њрва*, 28–32.

93 Ђ. Бубало, *Тйшле Вукана Немањића и ѡрадиција дукљанској краљевствва*, Ђурђеви Ступови и Будимљанска епархија, ур. Б. Тодић, Беране–Београд 2011, 79–94.

Ivana Komatina

PAPAL POLITICAL THEORY
AND PRACTICAL POLICY:
THE KINGSHIP AMONG THE SOUTH SLAVS
UNTIL THE END OF THE 12th CENTURY

S u m m a r y

The title *rex* in the old Roman kingdom was the official title of the sovereign. However, that title fell into disuse in the Roman political but also in the Latin linguistic tradition because it evoked bad memories of the last Roman kings. After the conquest of Western Europe by the Germanic tribes the term *koning*, *cyning* (king) was used for their rulers. In the Latin source material that term was translated with the term *rex*, but it still did not have a clearly defined meaning. The Latin word *rex* entered the Greek language in the form ῥήξ and was also used for addressing the elders of the Slavs. In the time of the Carolingian dynasty, the right to the royal crown and the title *rex* was recognized for its members by the Pope of Rome. However, after the Treaty of Verdun and the division of the Carolingian Empire, the title of *emperor* remained in the eastern, German parts of the Empire, and pretenders to the imperial throne bore the title of *rex Romanorum*, *rex Romanus* or *Romanorum rex*. Pope Gregory VII tried to challenge that title in the 11th century. By his efforts the royal title *rex* takes on a precise meaning and from this time on it has always meant “a crowned king” (*rex coronatus*), and not, as in earlier centuries, rulers of different ranks. However, despite his struggle to limit secular power of rulers, the very Pope Gregory VII, in less than a year, granted the title *rex* to the Russian, Polish and Croatian ruler. The letter of Pope Gregory VII that he sent to Michael “*Sclavorum rex*” on 9 January 1078 has been kept in the Pontifical Register. In older literature it is often called into question whether Serbian King Michael was the crowned king *before* 1078, since the letter contains a reference to some insignia (flag and pallium) that the Pope was yet to send him. However, it is clear that the Pope in his letter calls Michael *rex*, suggesting that he was *rex coronatus*. Presumably, the Pope first sent a crown to Michael through his legate, as a symbol of secular government, whereas the flag and the pallium, as the symbols of papal and episcopal authority and spiritual servitude, were to be sent to him once the church dispute between Ragusa and Split was to be resolved. Specifically, from the said letter we learn that there was a conflict between the church of Split and Ragusa,

and besides, from one another letter that Pope Gregory sent to the Ragusans in 1074, it is known that they illegally deposed their former bishop and appointed a new one. Thus, it can be concluded that the *pallium* was granted to the archbishop of Ragusa, and not, as it is considered in literature, to King Michael, whereas it depended on the outcome of the dispute whether the king would be involved in the *societas Christiana* of loyal papal vassals, that is, whether he would receive the *papal flag*, or not. In addition, the expression “*honor regni*”, which is mentioned in the letter of 1078, is a separate issue in the literature. At first it was thought that it testifies to the fact that the Pope by this form of address acknowledged Michael’s royal title, nevertheless, it is evident that in the letter the Pope referred to him as the king. Another opinion was that it signified the ecclesiastical rank of the kingdom. However, by having compared the use of the expression “*honor regni*” in other letters from the register of Pope Gregory VII, it is clear that it means in general the reputation of the country.

There is a mention of Serbian King Michael bearing the title *rex* in the Annals of Lupus Protospatharius, wherein it is noted that in 1081 Argyritzes, local nobleman from Bari, came to Michael, *regem Sclavorum*. That the aforementioned crown was really conferred upon Michael by the Pope becomes obvious given his portrait in St Archangel Michael Church in Ston. On it, King Michael is depicted wearing a crown that fits the western type of royal insignia, and the king’s clothing in every detail fits the type of garment worn by western rulers in the 11th and the 12th century.

It remains debatable whether the title *rex* that Serbian King Michael (before 1078-1081) received from the West, was hereditary or not. Even though his son Bodin is mentioned as the king in the sources referring to the last decade of the 11th century, it does not solve the dilemma whether it was inherited or Bodin got it as his father’s co-ruler, as the Byzantine sources indicate that for some time they ruled together. Nevertheless, it seems that there are no sources suggesting that George, son of Bodin, inherited the title from his father. Specifically, George is mentioned with the royal title, but this must be treated with caution because it appears in a document that is recorded on the margin of the manuscript of the book. Apart from the fact that it is a copy, the contents of the document itself cast doubt on the authenticity of the statement. Accordingly, there is no reliable evidence pointing to the existence of George’s royal crown or its heritability. Regardless of whether this title endured or withered as it was the case in other countries, in which it was conferred on their sovereigns by Pope Gregory VII, the fact is that in the later Serbian hagiography the kingdom of Michael was called “the great kingdom from the beginning”, and Vukan Nemanjić geographically incorporated it into Dioclea in the late 12th and the early 13th century.